

АРХІВ

Януш Радзейовський

Роман Роздольський: людина, діяч, науковець*

У жовтні 1977 року минуло десять років від смерти Романа Роздольського, відомого в наукових колах історика економічної та політичної історії, а також видатного марксолога. Натомість менш знаюю є його раніша політична діяльність, що істотним чином визначила напрямок його подальших наукових пошуків.

Отож-бо передовсім їй випадає присвятити декілька слів. Роздольський народився 1898 року у Львові, в інтелігентній українській родині з сильними національними традиціями. Щоправда, його прадід брав участь у польському повстанні 1863 року – як це тоді ще ставалося з українськими інтелігентами, – але його дід уже був свідомим своєї національної окремішності українцем, який чинив опір польському та російському пануванню над власною нацією¹.

Атмосфера родинного дому Роздольських була просякнута українською культурою та українським патріотизмом. Романів дядько, Данило Роздольський – священик Греко-Католицької Церкви – став відомим композитором, автором музики на вірші Шевченка².

Романів батько – Осип Роздольський, етнограф, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові – був засновником українського етнографічного музею в цьому ж місті, збирачем українських пісень і на-

*Стаття польського історика Януша Радзейовського (докладніше про нього див.: Портнов А. Януш Радзейовський: портрет історика на тлі епохи // Україна Модерна. 2005. № 9. С. 367–377) є фактично вступом до так і не завершеної Автором монографії про Романа Роздольського, над якою він працював кілька десятиліть. Англійською мовою цей есей було опубліковано в перекладі Івана-Павла Химки: *Radziejowski J. Roman Rosdolsky: Man, Activist and Scholar // Science and Society*. 1978. Vol. XLII. No. 2. P. 198–210. Український переклад зроблено з оригінального польськомовного рукопису, за надання якого редакція широ вдячна членові нашої Редакційної ради, професору Альбертського університету І.-П. Химці.

¹ Rosdolsky R. Friedrich Engels und das Problem des «gesichtslosen» Völker (Die Nationalitätenfrage in der Revolution 1848–1849 im Lichte der Neuen Rheinischen Zeitung) // Archiv für Sozialgeschichte. 1964. Bd. IV. S. 208.

² Українська Загальна Енциклопедія. Львів – Станіславів – Коломия. Т. 2. – Львів, Станіславів, Коломия, б. р. Стовпчик 1262.

родних казок, перекладачем української поезії на німецьку мову та німецької поезії на українську³. Мати майбутнього діяча, уроджена Танчаковська, також походила з родини священика Греко-Католицької Церкви, що до певної міри було властиве для української інтелігенції⁴.

Із описаного стає зрозумілою атмосфера, в якій ріс молодий Роман Роздольський. Зрештою, він сам у розмові з автором цього тексту сказав про себе, що пройшов еволюцію від українського націоналізму до інтернаціоналізму.

Забігаючи дещо наперед в оповіді, зазначимо, що в писемних джерелах авторства Роздольського, які до нас дійшли, з періоду, коли йому було 20–22 роки, не знаходимо проявів національної обмеженості. Всіх їх нацість характеризують певні риси, котрі засвідчують, що їх написав українець – син народу зі складною й ой як часто трагічною історією.

Середню освіту Роздольський здобув у львівській українській гімназії. Там само він розпочав і свою політичну діяльність. Неспокійний, багатий на політичні й національні конфлікти період Першої світової війни на території Східної Галичині цьому вочевидь сприяв.

Будучи учнем гімназії, Роздольський став одним з ініціаторів відновлення (1916 року), після кількарічної перерви, діяльності драгомановських гуртків. Драгоманов як творець оригінальної концепції розвитку української нації, можна сказати, творець українського соціалізму, вже декілька поколінь захоплював українську молодь із лівими нахилами. На Східній Галичині це виявлялося чи не виразніше, ніж на Сході. Тут більшість лівих діячів проходили у своєму розвитку через драгомановський період. Однак Роздольський дуже швидко потрапив ув обійми марксизму. Щоправда, 1916 року він, як член Головного Управління Драгомановських Гуртків, починає видавати часопис «Вісник Драгомановських Організацій», але від першої половини 1917 року разом із Романом Турянським, студентом медицини, пізніше видатним очільником і теоретиком Комуністичної Партії Західної України, редактує часопис «Кличі», що має вже дещо інакшу теоретичну орієнтацію. Бо ж обидва редактори у цей час уже перебувають під враженням Революції в Росії й чимраз посиленіше вивчають доступну їм марксистську літературу. Обидва також починають пропагувати марксизм у колах української молоді.

1918 року з лівого крила «драгомановок» формується нелегальна «Інтернаціональна Революційна Соціалдемократія». До її засновників на-

³ Див.: Роздольський О. Галицькі народні казки. Львів, 1899. Його ж. Галицькі народні новелі. Львів, 1900.

⁴ Греко-Католицька Церква, як наголошував Роздольський, відрізнялась від Православної Церкви національною українською настанововою. Вона-бо послуговувалась у своїй літургії мовою не церковнослов'янською та російською, а українською. Її до того ж називали, на відміну від Католицької Церкви, селянською церквою – за близькість до українського народу в Галичині.

лежали Роман Роздольський, Роман Турянський, Осип Васильків і ще декілька осіб – засновників майбутньої Комуністичної Партиї Східної Галичини, пізніше перейменованої на Комуністичну Партию Західної України (КПЗУ).

Інтернаціональна Революційна Соціалдемократія (ІРСД) нараховувала близько 500 осіб. Як випливає із самої назви, вона тяжіла до інтернаціоналістичної діяльності на своїй території, але і в тому, що стосувалося її національного складу, і в сфері впливів вона не виходила поза середовище української інтелігентної молоді. Зрештою, можливості практичної діяльності вона майже не мала. Суворі поліційні заборони воєнного часу, військова дисципліна – багато її членів були молодими офіцерами й солдатами – обмежували її активність діяльністю ідейно-теоретичною, самоформаторчою. На цьому ж полі неможливо заперечити її доробку. Це вона підготувала українські кадри для майбутнього лівого руху на своїй території.

У жовтні 1918 року після падіння Австро-Угорщини вибухнув польсько-український конфлікт через державну принадлежність Східної Галичини. Українська сторона, створюючи на цій території Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), одразу ж опинилась у збройному конфлікті з Польською державою, що утворювалась і також претендувала на ці землі. В лавах української армії воювали майже всі члени ІРСД, а поміж них і Роман Роздольський.

У середині 1919 року, коли конфлікт закінчився поразкою української сторони, Роздольський разом із великою групою соратників, щоб уникнути табору військовополонених, був змушений втекти до Чехословаччини. Тут він розпочав правничі студії в Празькому університеті й водночас, разом із Васильківим, дуже активно працював над створенням комуністичної організації в середовищі українських емігрантів. Від імені цієї організації його 1921 року вибрали членом ЦК Комуністичної Партиї Східної Галичини (КПСГ).

Молода комуністична партія тоді переживала період гострих ідеологічних суперечок, що стосувалися національних та організаційних справ. У зв'язку з цим вона навіть розпалась на дві фракції: васильківців та капеерпівців (назва «капеерпівці» походить від: Комуністична Робітничча Партия Польщі).

Фракція васильківців прагнула утримати свою організаційну незалежність від польської партії, бо ж у Східній Галичині українські маси постійно бунтували проти польської адміністрації на цій території, тривав рух опору, що виявлявся у вибухах партизанської війни (замахи, підпали, підкладання бомб).

Українські галицькі комуністи (фракція васильківців) підтримували цей рух, що обіймав усі верстви й класи українського суспільства, та прагнули зробити свою організацію незалежною від польського комуністичного руху.

Інша частина молодих комуністів Східної Галичини, пов'язана переважно з польською культурою, схилялась до того, щоб дотримуватися у своїй політичній боротьбі винятково соціальних, класових лозунгів. Прагнення відділити Східну Галичину від Польщі, якщо воно не було пов'язане із загальнопольською революцією, здавалося їм шкідливим, сепаратистським, невідповідним ідеології та меті комунізму. Цю групу підтримувала й комуністична організація на Волині, де було досить багато українців. Усі вони тісно співпрацювали з Комуністичною Робітничою Партиєю Польщі й наполягали на тому, щоб організаційно об'єднатися з нею.

У цих суперечках, які стосувалися як програмних питань, так і конкретних політичних кроків, силою і багатством аргументації вирізнявся Роздольський. У період цього (першого) розколу він посів одне з перших місць серед публіцистів фракції васильківців. Він захищав тези, що приєднання до бойкотування виборів до сейму, перепису населення та інших розпоряджень польської адміністрації на території Східної Галичини (що проголосував еміграційний уряд ЗУНР) є доконечною річчю для кожної революційної партії, яка діє на цій території⁵. Конфлікт закінчився перемогою (в кількох принципових пунктах) фракції васильківців. Восени 1923 року вони прийняли керівництво всією західноукраїнською партією. І хоча вони й не отримали повної організаційної незалежності в рамках Комінтерну, їм було надано право автономії в рамках КПРП. Також було визнано їхній програмний постулат: приєднання Західної України до УССР, а також доконечність врахувати національне питання в щоденній роботі політичної партії, про що наполегливо клопоталися васильківці разом із Роздольським.

Того ж 1923 року Роман Роздольський бере участь у внутрішніх дискусіях молодіжної організації Української Соціал-Демократичної Партиї (УСДП). Він розмовляє з її активістами, виступає на їхніх нарадах, схилиючи їх до того, щоби прийняти комуністичну програму. Загалом у переході УСДП на комуністичні позиції значна частина заслуги належить Роздольському.

Від 1924 року він разом із Васильківим і декількома іншими товариша-ми стає речником виходу партії з участі в партизанській війні, що досі палає на східних кресах тогочасної Польщі. Цей напрямок, освячений боротьбою, жертвами й традицією, було нелегко подолати. Однак це було необхідно, щоб вирвати партію з-під чужих впливів, надати їй сформованішого ідеологічного обличчя та зблизити її з міським пролетаріатом.

На всіх цих справах Роздольському залежало більше, ніж багатьом його товаришам із меншим теоретичним досвідом. Тому він належав до

⁵ Докладніше про це див.: Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne. Kraków, 1976. S. 29–30.

тих, хто розпочав дискусію на цю тему в пресі, а відтак під час засідань V Конференції (травень 1924 року) він переважно воював із переконаним прибічником партизанської війни – Осипом Букшованим.

Проте революційна практика не поглинала Роздольського повністю. Він ділив час поміж партійною діяльністю у Львові й науковими заняттями у Відні, де вивчав політичні науки і розпочав пошуки у віденських архівах для власних наукових потреб.

Цей факт спричинився до відновлення тертя поміж ним і головним очільником партії Васильківим. Перші відмінності поглядів спостерігалися між ними ще 1921 року, коли Роздольський, будучи васильківцем, закидав, однак, Васильківу занадто непоступливу позицію супроти польських комуністів, брак розуміння для спільної з ними діяльності тощо. Не знаємо докладно, що було причиною тертя поміж ними в 1924 році, але знаємо, що воно постало з «подібних до попередніх причин», до яких також додалися справи «особисті» (за інформацією Роздольського).

У кожному разі, існує документ про виключення Роздольського з партії за те, що він відмовився на постійно перебратися з австрійської столиці до Львова, аби на щодень брати участь у партійній роботі⁶. Не знаємо документа, що скасовував би таку сувору організаційну санкцію, утім відомо, що Роздольський надалі бере участь у роботі КПЗУ як автор статтей у її друкованих органах у 1925 і 1926 роках, але вже не є членом ЦК ані іншого керівного кола своєї партії. Він відвідує Львів і контактує з товаришами, але на постійно осідає у Відні.

1926 року він приймає посаду кореспондента наукового московського Інституту Маркса й Енгельса на території Австрії. Ця функція, окрім постійних пошуків у віденських архівах, вимагала налагодження наукових контактів із засновником і тогодчасним директором цього інституту, а водночас видатним марксологом Д. Рязановим. Ці контакти залишили певний слід у науковому розвитку Роздольського, помітний у його пізніших публікаціях.

1927 року КПЗУ опинилася в чи не найгострішій за свою історію ідеологічній та організаційній кризі, попри те, що джерела цієї кризи коренилися в зовнішній ситуації. До неї спричинилась дискусія довкола ситуації української культури та її подальшої долі, що вибухнула на території радянської України. З осудом наявної ситуації там виступили відомий літературний критик Микола Хвильовий і Народний Комісар Освіти Олександр Шумський. На своїх теренах ці діячі не знайшли підтримки, а натомість зустріли всезагальне засудження офіційної партійної опінії⁷. Зате більшість КПЗУ, втягнена в дискусію, що розгорілась у

⁶ Ухвала пленуму ЦК КПЗУ, 21–23 серпня 1924 року. Див., напр.: *Iwański G. Powstanie i działalność Związku Proletariatu Miast i Wsi. Warszawa, 1974. S. 245.*

⁷ Докладніше про цю дискусію див.: *Radziejowski J. Kwestia narodowa w partii komunistycznej na Ukrainie radzieckiej // Przegląd Historyczny. 1971. No. 3.*

Харкові, проти власної волі, виступила на боці Шумського. Цей факт, своєю чергою, викликав гострий спротив частини (меншої) КПЗУ, а також тієї частини легальної партії Сільроб, що перебувала під опікою КПЗУ й походила з москофільської (антиукраїнської) колись партії Воля народу⁸. Західноукраїнська комуністична партія і її прибічники в Сільробі знову розділилися на дві фракції так званих «шумськістів» і членів фракції «КПЗУ-меншість», що виступала проти них. Конфлікт, після втручання в нього Комуністичної Партії (більшовиків) України, а також КПП, закінчився в січні 1928 року виключенням усіх «шумськістів» із Комуністичного Інтернаціоналу. Трохи пізніше значна частина рядових «шумськістів» повернулася до партії. Однак це не стосувалося їхнього керівного активу. Він сформувався як організована група під назвою «Група колишньої КПЗУ-більшості», яка видавала свій «Інформаційний бюллетень» і зберегла у своїй власності часопис «Культура», намагаючись ззовні впливати на комуністичний рух.

Роздольський був добре поінформований щодо предмета суперечки і всередині КПЗУ, і на території радянської України. На зламі 1928–1929 років у Відні перебував Хвильовий, проводячи багато часу в розмовах із Роздольським. Тим-то Роздольський отримав інформацію про харківську дискусію з найдостовірнішого джерела, а також мав доступ до радянської комуністичної преси. Поза тим обидві супротивні фракції КПЗУ звернулися до нього з пропозицією приєднатися до них, повідомляючи його водночас про перебіг подій⁹.

Роздольський зважився висловити свою позицію лише в середині 1929 року, коли він став на бік переможених (виключеної фракції) і опублікував у їхньому періодичному органі «Культура» невеличку статтю «До історії воленародівської рабулістики»¹⁰. Тут слід пригадати, що це був момент політичної боротьби, коли опозиціонери ще полемізували з офіційною КПЗУ, з КП(б)У та КПП, але вже виключили зі своїх лав колишнього очільника партії Васильківа, який у їхніх очах виглядав правим¹¹.

Факт усунення Васильківа, з яким Роздольський віддавна не в усьому погоджувався, вочевидь, сприяв його зближенню з опозицією.

Згадана стаття Роздольського цікава для нас, адже вона виявляє симпатії та антипатії нашого героя. Це полеміка з виступом у пресі Кирила Вальницького, колишнього русофіла, а відтак члена ЦК Сільробу й активного противника «шумськістів»¹². Русофільське минуле Вальницького й цілої

⁸ Докладніше про це див.: Radziejowski J. Komunistyczna Partia Ukrainy Zachodniej... S. 162–180.

⁹ Інформація Романа Роздольського.

¹⁰ W. S. [Роздольський Р.]. До історії воленародівської рабулістики (у відповідь Вальницькому) // Культура. 1929. № 7–11 (передрук: 1930. № 2).

¹¹ Radziejowski J. Komunistyczna Partia... S. 228–230.

¹² Вальницький К. До історії ліво і право сільробовських ухилів. [Львів], 1928.

групи його прихильників було ахілесовою п'ятою комінтернівського табору, і його використовували як доказ його антиукраїнського тиску. Тому Вальницький у своїй публікації намагався трохи вибілити власне недавнє русофільство. Отож стосунок до русофільства ставав однією зі спірних проблем, що розділяв обидві супротивні фракції КПЗУ.

Роздольський повністю солідаризувався з Турянським у його рішуче негативній оцінці русофільства, але трохи лагідніше, ніж інші шумськісти, сприйняв Вальницького та його товаришів. Не заперечував, наприклад, на відміну від Васильківа, факту, що з ними відбулася певна еволюція, яка наближала їх до українських лівих. Натомість у публікації Вальницького його обурило порівняння русофільства з люксембургізмом. Отож багато місця він присвячує доведенню тези, що національний ніглізм революційної лівиці не рівнозначний великодержавному націоналізму, різновидом якого було русофільство. Особливо йому йшлося про те, щоби частково захистити Розу Люксембург, поглядам якої він уже тоді, як і пізніше, виявляв багато поваги, водночас абсолютно не поділяючи її національної концепції.

У лютому 1930 року на шпальтах тієї ж опозиційної «Культури» Роман Роздольський виступає у справі харківської дискусії¹³. Так само, як і Турянський, він бачить певні помилки в позиції Шумського, але вважає, що вони неуникненні, бо ж відбивають певний щабель розвитку робітничого руху нації, впродовж довшого часу своєї історії позбавленої національної свободи. Натомість він гостро виступає проти публікацій у пресі Затонського, що звучать, на думку нашого автора, «софістично». Погляди Затонського й полеміку з ними західноукраїнських комуністів ми висвітлили в іншому місці¹⁴. Тут пригадаємо тільки, що рішучий спротив опозиційної КПЗУ викликала така теза: байдуже або ж поблажливе ставлення пролетаріату України до національного питання не було позбавлене певних позитивів, бо ж дало змогу нібито уникнути серйозних суперечностей поміж робітничим класом Росії та України в період громадянської війни, хоча заплачено за це «щілиною» в стосунках між міським пролетаріятом і українським селом.

Роздольський розпочав інший виток полеміки. Поміж іншим він критикував заяву Затонського, що найвне ідентифікування (у свідомості робітника України) російської культури з революційною культурою, а української – з культурою куркульською мало сприяти справжній орієнтації пролетаріату в завірюсі громадянської війни та революції.

Пригадуючи собі полеміку Турянського із Затонським, можемо залежити, що Роздольський боровся проти того самого мисленнєвого на-

¹³ W. S. [Роздольський Р.]. Українське національне питання в кривому зеркалі В. Затонського // Культура. 1930. № 2. С. 25–28.

¹⁴ Radziejowski J. Komunistyczna Partia... S. 199.

прямку, що його приятель, підходячи до проблеми, проте, з дещо іншого боку¹⁵.

Приязнь цих двох діячів і теоретиків збереглась до останніх днів перебування Турянського на Заході, себто до кінця 1932 року, коли він виїхав до СССР, де був незабаром заарештований.

Так само й у пізніші роки Роздольський відгукувався про нього з великою симпатією і цінував його більше, ніж інших очільників колишньої КПЗУ. Зауважа особи, яка пише ці слова, висловлена в розмові з Роздольським, що це ж Васильків виразніше добачав джерела деяких деформацій, які заповідалися в СССР, не змінила оцінки Роздольського, хоча з цією заувагою він почасті згодився.

1929 року Роздольський захистив докторську дисертацію у Віденському університеті в галузі політичних наук. У цей період він іще був тісно пов'язаний із середовищем австрійських лівих. Тому після поразки повстання австрійського пролетаріату проти диктатури Дольфуса в лютому 1934 року він змушеній був виїхати з цієї країни.

Роздольський повернувся до Польщі, де з великими труднощами отримав посаду асистента на катедрі економічної історії Львівського університету. Перешкодою була його українська національність, але завдяки рішучій позиції та підтримці завідувача катедри, професора Францішка Буяка, її було подолано. На цій катедрі постали такі праці Роздольського, як «Волосна спільнота колишньої Галичини та її занепад» (1936) і двотомова праця «Залежні відносини в колишній Галичині» (1939), перевидані у Варшаві 1962 року, та декілька статей, опублікованих у польській та чеській пресі.

Водночас Роздольський не цурається політичної роботи. У Львові він налагоджує контакти з колишніми шумськістами й зближується зі Стефаном Рудиком, колишнім багаторічним редактором неофіційних легальних органів преси КПЗУ. В цей час Рудик зорганізував українську групу, яка співпрацювала з троцькістською опозицією в Польщі, й попросив Роздольського допомогти йому займатися часописом¹⁶. Вони порозумілися, і невдовзі по тому почав виходити журнал під назвою «Життя і Слово». Як офіційний редактор фігурував Юрків, вірогідно, вигадане прізвище. Авторові цього тексту не вдалося віднайти жодного примірника згаданого часопису, хоча про його існування мимохідъ згадано в декількох документах КПП і про нього також пам'ятають колишні діячі КПЗУ та особи, пов'язані з тогочасною троцькістською організацією у Львові. Тоді ж Роздольський познайомився з Ісааком Дойчером, діячем троцькістської опозиції в Польщі, а пізніше – відомим істориком, який писав англійською.

¹⁵ Там само. С. 194–195.

¹⁶ Інформація Р. Роздольського.

Війна та вторгнення радянської армії до Львова застає Роздольського та його дружину Емму, яка походила з Відня, у Krakovі. Від 1941 року вони часто бувають у Львові, де шукають джерел заробітку та налагоджують співпрацю з лівацькою антифашистською групою. 1942 року гестапо заарештувало Роздольських, звинувачуючи їх у належності до організації, що надавала допомогу єврейському населенню. Емму після місяця перебування в тюрмі було звільнено, Романа ж вивезли до Освенцима, а потім – до інших концтаборів (Равенсбрюк, Оранієнбург), де він перебував до кінця війни.

1947 року подружжя переселилося до Сполучених Штатів, де Роздольський отримав посаду професора нової історії в університеті в Детройті. Цю функцію він виконував близько року, наступні ж роки працював як незалежний дослідник, не обіймаючи жодної офіційної посади.

Він працював переважно в європейських архівах і бібліотеках. Цей період життя Роздольського, з елементами характеристики його особистості, цікаво окреслено у статті Бориса Левицького¹⁷.

Плоди останніх двадцяти двох років його наукової праці вражают. Наведемо тільки його найбільші праці:

1. Die Grosse Steuer und Agrarreform Josefs II. Warszawa, 1961.
2. Friedrich Engels und das Problem der «geschichtslosen» Völker (Die Nationalitätenfrage in der Revolution 1848–1849 im Lichte der Neuen Rheinische Zeitung). Archiv für Sozialgeschichte, 1964, Hannover.
3. Zur Entstehungsgeschichte der Marxischen «Kapital». Frankfurt, 1968.
4. Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848–1849. Wien, 1976 (посмертне видання).

Якщо пригадаємо передвоєнні праці Роздольського й візьмемо до уваги кільканадцять статей, яких тут через брак місця не перераховуємо, легко побачимо, що його цікавили передовсім такі теми:

- а) національне питання, боротьба за національне визволення;
- б) націоналізм, його причини та джерела, причини й джерела несправедливих суджень і помилок у національному питанні в таборі лівому, демократичному;
- в) селянське питання, питання політичного й економічного упослідження селян, починаючи від залежного періоду;
- г) розвиток або ж еволюція поглядів Маркса й Енгельса.

Ці комплекси проблем Роздольський, перш ніж почав їх досліджувати, в якийсь спосіб сам пережив чи близько з ними зіткнувся або як політичний діяч, або ж пізнавши їх із родинних переказів. Його батько був збирачем фольклору, а отже, щодня спілкувався з українським селом і добре знов його болючі місця.

¹⁷ Левицький Б. Силуети. Роман Роздольський // Сучасність. 1968. № 5. С. 114–118.

Словом, напрямки наукових зацікавлень Роздольського досить тісно, як здається, пов'язані з його ранішою політичною боротьбою і є в якийсь спосіб її продовженням, поглибленням, а чи також з'ясуванням споріднених, подекуди навіть болісних проблем. Бо ж він теж належав до нації, про «аісторичність» якої дотепер можна почути (щоправда, закамуфльовані) думки.

Щоби бодай побіжно проілюструвати нашу тезу, скористаємося вже згаданою книжкою про Енгельса. Вона є, якоюсь мірою, синтезою зацікавлень Роздольського, бо ж поєднує в собі дослідження історії марксистської думки, історію революції 1848–1849 років, а також докладний аналіз національних рухів цього періоду, що постали із селянських прагнень або ж спиралися на селянські маси.

Пригадаймо, що тогочасний Віденський Двір (1846–1848), щоби придушити революцію в Угорщині й у Відні та повстанську спробу в польській Галичині, скористався військовими частинами, які складалися переважно з чеських, словацьких, хорватських, словенських, українських селян, захоплених у той час національною ідеєю і вороже налаштованих до німецького міщенства (в Австрії) та дрібної польської угорської шляхти, а саме ці прошарки були стрижнем республіканської революції в австро-угорській монархії.

Пригадаймо також, що Енгельс, абсолютизуючи цей сучасний йому національний антагонізм, почав проголошувати концепцію іманентної реакційності згаданих вище слов'янських націй (окрім польської). Відсталих, підтримуваних царською Росією, «аісторичних», буцімто приречених на загибель у перебігу майбутньої європейської революції або ж цивілізаційного розвитку та прогресу.

Роздольський переконливо показав, що джерела цієї хибної теорії коренилися не лише в поквапному узагальненні тимчасової політичної ситуації та перебільшенні оцінці ролі царату як єдиного інспіратора згадуваних рухів, а й – і це найважливіше – у помилковому ідентифікуванні демократичної польської та угорської шляхти, яка боролася за повалення системи чужої монархії у своїх країнах, із рухом якобінців – класичних і послідовних противників найдрібніших решток феодальної системи.

А революційна польська й угорська шляхта не тільки не репрезентувала такої позиції, а й як ціле ніколи не зважилася – доводить Роздольський – чітко та недвозначно зреќтися своїх економічних привілеїв, що були наслідком залежної системи. Тому ані тоді, ані пізніше вона не змогла подолати глибоку недовіру селян до своїх революційно-незалежницьких починань. А там, де шляхта й залежні селяни належали до різних національностей (як це було в Східній Галичині, на угорсько-хорватському пограниччі), це явище виявлялося ще більшою мірою, оскільки тут додавався момент легковажного ставлення до національності селян чи й загалом заперечення їхньої національної своєрідності.

Енгельс цих аспектів питання чи то не бачив, чи то почав добачати їх надто пізно. А отже, він не зауважив обмеженості революційного табору, як стверджує Роздольський, а також не розумів антифеодальних елементів, що крилися, наприклад, у русі українських селян та інших «селянських» націй. Звідси виникали хибні узагальнення і помилкові прогнози Енгельса, передбачення революційної війни проти «реакційних» народів, а в оточенні його співробітників (кореспондентів «*Neue Rheinische Zeitung*») це знаходило вираз навіть у проявах грубого античеського, антихорватського й антиукраїнського націоналізму.

Своїми дослідженнями Роздольський спричинився до того, щоби раціонально пояснити багато селянських позицій, досі однобічно потрактовуваних як вияв невігластва й відсталости. З цією метою він зібрав і видав силу-силенну фактів, що їх віднайшов ув архівах.

Звернімося тут до його невеликої статті 1958 року, що становила публікацію документів, які стосувалися біографії Якуба Шелі¹⁸ – ватажка повстання польських селян проти групи дрібних поміщиків, котра 1846 року проголосила у своїй окрузі скасування залежності, пов’язуючи цей акт із проголошенням повстання за незалежність країни. Повстання було криваво придушене майже що автоматичним виступом селян, ворожим щодо шляхти й лояльним щодо агресивної влади. Очолював повстання Шела.

Факти, що їх дістав Роздольський, стосуються подій із життя цієї людини за декілька років до згаданого виступу. З опублікованих документів дізнаємося про багатолітні терзання і знущання, яких він зазнав від свого поміщика, зрештою, всупереч чинному законодавству через те, що він виконував певні дрібні представницькі функції у своєму селі. Крім того, вони викривають факти глибоко вкоріненої ворожнечі селян до своїх кривдників – поміщиків, а водночас неспроможність шляхти, навіть прогресивної, яка зважилась на скасування залежності, остаточно позбутися зверхнього ставлення до селян, а їм вона, власне, пропонувала свободу¹⁹.

У повоєнний період Роздольський – наскільки нам відомо – облишив політичну діяльність, повністю присвятивши себе науці. Спільні інтереси й особиста приязнь єднали його з істориком Ісааком Дойчером, який працював у Лондоні. Ця приязнь збереглась до останніх днів життя лондонського історика²⁰, хоча між ними не обійшлося без періодичних конфліктів на політичному тлі²¹.

¹⁸ Rozdolski R. Do historii «krwawego» 1846 r. // *Kwartalnik Historyczny*. 1958. No. 2.

¹⁹ Річ, про яку варто зазначити: славетний польський письменник Стефан Жеромський в оповіданні «*Turoń*» (ряджений із рогами тура), опублікованому 1923 року, на тему галицьких подій 1846 року зображав сцени й атмосферу взаємного ставлення селян і шляхти, яка дарувала їм волю, в спосіб, разюче близький до фактів, що їх значно пізніше розкрив Роздольський.

²⁰ Лист Р. Роздольського до автора цього тексту від 25 серпня 1967 року.

²¹ Левицький Б. Силуети. Роман Роздольський... С. 116.

Тоді ж, на зламі 1940–1950-х років, він контактував із мюнхенською групою, зосередженою довкола видання «Вперед. Українська Робітнича Газета». Під багатьма оглядами була вона йому близька, однак тісної політичної співпраці він із нею не нав'язав.

Архівні пошуки змушували Роздольського часто подорожувати. Декілька разів він відвідував Польщу, де мав залагодити видавничі справи. Тут його цікавила політична й наукова література, вміст архівів, а найбільше, певно, стан праць із історії КПЗУ. Тоді ж дійшло до знайомства, а відтак і до кількарічного листування поміж ним і автором цієї статті.

У вузькому колі приятелів і варшавських знайомих він палко дискутував про національне питання, проблеми й долю соціалізму в сучасному світі, про можливості й засоби його вдосконалення. Із цих дискусій випливало, що він стежив не лише за польською науковою, а й за політичною літературою, орієнтувався в польських подіях і дискусіях другої половини 1950-х і початку 1960-х років.

Він ненавидів націоналізм у всіх його іпостасях, його глибоко обурювали образливі антиукраїнські, антипольські, антиєврейські, антінімецькі, антінегритянські й будь-які інші узагальнення, незалежно від того, хто їх виголошував і з якого джерела вони походили. Відхід від інтернаціоналізму він сприймав як зраду соціалізму та як непомильну ознаку його виродження. Він і надалі вважав соціалізм, попри багато прикрих особистих пережиттів і трагічних доль приятелів, головною надією людства. Вірив у нього і до кінця своїх днів служив йому, як умів.

Помер Роман Роздольський у Детройті 20 жовтня 1967 року.

*Переклала з польської
Богдана Матіаш*

*Janusz Radziejowski
Roman Rosdolsky:
Man, Activist and Scholar*

The translated article of the Polish historian Janusz Radziejowski (1925–2002) offers a succinct biography of Roman Rosdolsky (1898–1967), one of the most distinguished representatives of Ukrainian Marxist thought. In the interwar era Rosdolsky was one of the activists of the Marxist movement in Galicia. During the Second World War he was an inmate of Nazi concentration camps, after the war he focused on scholarly pursuits. Rosdolsky's oeuvre contains monographs on the history of agricultural reforms in the Habsburg Empire and works on the national question as reflected in Marxist thought.